चिरं शिवगृहे स्थित्वा शेषे ब्रह्मगृहं व्रजेत्।
भूमाववभृतः पश्चात् सार्व्वभौमनृपो भवेत् ॥"
इति कालिकापुराणे ८२ अध्यायः ॥

स्वर्णमाक्षिकं, क्ली, (स्वर्णवत् पीतं माक्षिकम्।) स्वनामख्यात उपधातुः। तस्य नामानि गुणाश्च।
"स्वर्णमाक्षिकमाख्यातं तापिञ्जं मधुमाक्षिकम्।
तीक्ष्णं माक्षिकधातुश्च मधुधातुश्च स स्मृतः ॥
किञ्चित्सुवर्णसाहित्यात् स्वर्णमाक्षिकमीरितम्।
उपधातुः सुवर्णस्य किञ्चित्स्वर्णगुणान्वितम् ॥
तथा च काञ्चनाभावे दीयते स्वर्णमाक्षिकम्।
किन्तु तस्यानुकल्पत्वात् किञ्चिद्धीनगुणास्ततः ॥
न केवलं स्वर्णगुणा वर्त्तन्ते स्वर्णमाक्षिके।
द्रव्यान्तरस्य संसर्गात् सन्त्यन्येऽपि गुणास्ततः ॥*
सुवर्णमाक्षिकं स्वादु तिक्तं वृष्यं रसायनम्।
चक्षुष्यं वस्तिरुक्कण्ठपाण्डुमेहविषोदरम्।
अर्शः शोथं विषं कण्डुं त्रिदोषमपि नाशयेत् ॥"*॥
अशुद्धस्वर्णमाक्षिकस्य दोषमाह।
"मन्दानलत्वं बलहानिमुग्रां
विष्टम्भितां नेत्रगदान् सकुष्ठान्।
मालां तथैव व्रणपूर्व्विकाञ्च
कुर्य्यादशुद्धं खलु माक्षिकञ्च ॥" * ॥
तद्दोषशाल्यर्थं शोधनमाह।
"माक्षिकस्य त्रयो भागा भागैकं सैन्धवस्य च।
मातुलुङ्गद्रवैर्व्वाथ जम्बीरस्य द्रवैः पचेत् ॥
चालयेल्लोहजे पात्रे यावत् पात्रं सुलोहितम्।
भवेत्ततस्तु संशुद्धिं स्वर्णमाक्षिकमृच्छति ॥"*॥
तन्मारणं यथा,—
"कुलत्थस्य कषायेण घृष्ट्वा तैलेन वा पुटेत्।
तैलेनैवाजमूत्रेण म्रियते स्वर्णमाक्षिकम् ॥
इति भावप्रकाशः ॥
(तथास्य शोधनं यथा,—
"स्वर्णमाक्षिकचूर्णन्तु वस्ते बद्ध्वा विपाचयेत्।
कालमाविषशालिञ्च क्वाथे दौलाविधानतः।
तदधः पतितं शस्तमेवं शुध्यति माक्षिकम् ॥"
इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे जारणमारणाधिकारे ॥)

स्वर्णयूथी, स्त्री, (स्वर्णवर्णा यूथी।) पीतवर्णयूथिका। तत्पर्य्यायः। हरिणी २ पीतिका ३ हेमपुष्पिका ४। इति जटाधरः ॥ हैमा ५। इति शब्दरत्नावली ॥

स्वर्णलता, स्त्री, (स्वर्णवर्णा लता।) ज्योतिष्मती। इति राजनिर्घण्टः ॥ (ज्योतिष्मतीशब्देऽस्याविवरणं ज्ञातव्यम् ॥)

स्वर्णवर्णा, स्त्री, (स्वर्णवत् वर्णो यस्याः।) हरिद्रा। इति राजनिर्घण्टः ॥ सुवर्णसदृशवर्णयुक्ते, त्रि ॥ (यथा, भ्रमराष्टके। १।
"गन्धाव्यासी भुवनविदिता केतकी स्वर्णवर्णा
पद्मस्नात्या क्षुधितमधुपः पुष्पमध्ये पपात।
अन्धाभूतः कुसुमरजसा कण्टकैश्छिन्नपक्षः
स्थातुं गन्तुं द्वयमपि सखे नैव शक्तो द्विरेफः ॥")

स्वर्णवल्कलः, पुं, (स्वर्णवत् वल्कलं यस्या) श्योणाकवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका ॥

स्वर्णवल्ली, स्त्री, (स्वर्णवर्णा वल्ली।) लताविशेषः। तत्पर्य्यायः। रक्तफला २ काकायुः ३ काकवल्ली ४। अस्या गुणाः। शिरःपीड़ात्रिदोषनाशित्वम्। दुग्धदातृत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः ॥ (तथास्याः पर्य्याया गुणाश्च।
स्वर्णवल्लीरक्तफला काकायुः काकवल्लरी।
स्वर्णवल्ली शिरःपीड़ां त्रिदोषान् हन्ति दुग्धदा ॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

स्वर्णसेफालिका, स्त्री, (स्वर्णवर्णा सेफालिका।) आरग्वधः। इति शब्दमाला ॥ पीतसेफालिका च ॥

स्वर्णाङ्गः, पुं, (स्वर्णवत् पीतमङ्गं यस्य।) आरग्वधः। इति राजनिर्घण्टः ॥ (तथास्य पर्य्यायाः।
"आरग्वधो राजवृक्षः सम्पाकश्चतुरङ्गुलः।
आरवेतो व्याधिघातः कृतमालः सुवर्णकः ॥
कर्णिकारी दीर्घफलः स्वर्णाङ्गः स्वर्णभूषणः।"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

स्वर्णारिः, पुं, (स्वर्णस्य अरिः।) गन्धकम्। इति केचित् ॥

स्वर्णुली, स्त्री, क्षुपविशेषः। तत्पर्य्यायः। हेमपुष्पा २ स्वर्णपुष्पा ३ अध्वजा ४। अस्या गुणाः। कटुत्वम् शीतत्वम्। कषायत्वम्। व्रणापहत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः ॥

स्वर्त्त, क गत्यातङ्के। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरा०-पर०-गतौ सक०-आतङ्के अक०-सेट्।) तङ्को दुःखेन जीवनम्। क, स्वर्त्तयति जने गच्छति दुःखेन जीवति वेत्यर्थः। असिस्वर्त्तत्। इति दुर्गादासः ॥

स्वर्द, ङ, प्रीतिलिहोः। इति सविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्। प्रीतिः प्रीतिकरणम्। लिट्रसोपादानम्। ङ, स्वर्दते विविधास्वादं स्वादते च रसायनमिति हलायुधः। इति दुर्गादासः ॥

स्वर्नदी, स्त्री, (स्वः स्वर्गस्य नदी।) स्वर्गङ्गा। इत्यमरः ॥ स्वः स्वर्गस्य नदी स्वर्णदी वुर्ण इति योगविभागात् णत्वम्। पूर्व्वपदे संज्ञायां णत्वमिति परेषाम् प्रकरणे गिरिनद्यादीनामुपसंख्यानमिति वा णत्वम्। इति मधुमाधवः ॥ स्वर्णदी दन्त्यनकारवतीत्येके। इति भरतः ॥

स्वर्भानवः, पुं, (स्वर्भानोरयं प्रियत्वात्। स्वर्भानु + अण्।) गोमेदकमणिः। इति राजनिर्घण्टः ॥

स्वर्भानुः, पुं, (स्वराकाशे भातीति। स्वर् + भा + "दाभाभ्यांनुः।" ऊणा० ३। ३२। इति नुः।) राहुः। इत्यमरः। १। ३ २६ ॥ (यथा, माघे। २। ४९।
"तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमन्तं चिरेण यत्।
हिमांशुमाशु ग्रसते तन्मृदिम्नः स्फुटं फलम् ॥"
सत्यभामागर्भजातः श्रीकृष्णपुत्रविशेषः। यथा, भागवते। १०। ६१। ११।
"भानुः सुभानुः स्वर्भानुः प्रभानुर्भानुमांस्तथा
चन्द्रभानुर्बृहद्भानुरतिभानुस्तथाष्टमः।
श्रीभानुः प्रतिभानुश्च सत्यभामात्मजा दश ॥")

स्वर्भानुसूदनः, पुं, (स्वर्भानोः सूदनं यत्र।) सूर्य्यः। इति पुराणम् ॥ (यथा, महाभारते। ३। ३०१। १८।
"तच्छ्रुत्वा भगवान् देवो भानुः स्वर्भानुसूदनः।
उवाच तं तथेत्येव कर्णं सूर्य्यः स्मयन्निव ॥")

स्वर्यातः, त्रि, (स्वः स्वर्गं यातः।) मृतः। यथा, याज्ञवल्क्यः।
"पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा।
तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सब्रह्मचारिणः ॥
एषामभावे पूर्व्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः।
स्वर्यातस्य ह्यपुत्रस्य सर्व्ववर्णेष्वयं विधिः ॥"
इति दायभागः ॥

स्वर्लोकः, पुं, (स्वरेव लोकः। स्वर्गः। इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, भागवते २।५।४२।
"भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः।
स्वर्लोकः कल्पितो मूर्द्ध्ना इति वा लोककल्पना ॥")

स्वर्व्वधूः, स्त्री, (स्वः स्वर्गस्य वधूः।) अप्सरसः। इति हेमचन्द्रः ॥ (यथा, कथासरित्सागरे। १७। १६।
"अथाजगाम भूलोकं तामादादाय पुरूरवाः।
स्वर्वधूदर्शनाश्चर्य्यमर्पयन् मर्त्त्यचक्षुषाम् ॥")
स्वर्गीयस्त्रीमात्रञ्च ॥

स्वर्व्वापी, स्त्री, (स्वः स्वर्गस्य वापी) गङ्गा। इति हेमचन्द्रः ॥

स्वर्व्वेश्या, स्त्री, (स्वः स्वर्गस्य वेश्या।) उर्व्वश्याद्यप्सरसः। इत्यमरः। १। १। ५५ ॥

स्वर्व्वैद्यौ, पुं, (स्वःस्वर्गस्य वैद्यौ।) अश्विनीकुमारौ। तत्पर्य्यायः। अश्विनीसुतौ २ नासत्यौ ३ अश्विनौ ४ दस्रौ ५ आश्विनेयौ ६। इत्यमरः। १। १। ५४ ॥ द्वित्वविशिष्टत्वादेकवचनाभावः। इति स्वामी। सर्व्व एते नित्यद्विवचनान्ता एकत्वविवक्षायां एकवचनान्ता अपि। यथा,—
"नासत्यौ दस्रश्च स्मृतौ द्वौ नामतोऽश्विनौ ॥"
इति मार्कण्डेयपुराणम् ॥ इति भरतः ॥

स्वलीनः, पुं, (स्वस्मिन् लीनः।) दानवविशेषः। यथा,—
"तामायान्तीन्तु रोधाय स्वलीनो नाम दानवः।
पार्व्वतं रूपमास्थाय वर्षाणान्तु शतैर्द्विजाः ॥
ततो भगीरथो राजाराधयामास कौशिकम् ॥
स तुष्टः प्रददौ नागं वाहनं तं भगीरथः।
तमारुह्यागमत्तत्र यत्र रुद्धा भगीरथी ॥
तेन नागेन तं दैत्यं संविदार्य्य न सङ्गतम्।
शतधा तां समाधाय मूर्द्ध्न्यैरावणो गजः ॥
महीतलं समापेदे स यावन्नागसाह्वयम्।
तस्माद्व्याघटनाद्विप्रा अभून्नागपुरं वरम् ॥"
इति वह्निपुराणे गङ्गावतरणनामाध्यायः ॥